

Nelegální výzkum veřejného mínění v období normalizace

JIŘINA ŠIKLOVÁ*

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Illegal Public Opinion Research during the Period of Normalisation

Abstract: During the normalisation period in Czechoslovakia in the years 1969–1989, empirical sociology was reduced to monitoring information relevant for Marxist-Leninist ideology. With the exception of politically neutral fields, the data gathered were distorted. Central decision-making authorities, however, needed some information on the opinions of the population. To this end, certain questions were inserted into politically neutral surveys. Data acquired in this manner, however, were only available as a source to the propaganda section of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party. This article, which draws on a text that the author originally wrote under a pseudonym for the exile journal "Testimony" describes these practices. At the initiative of figures in Czech exile, in 1986 a public opinion research study was secretly carried out using a questionnaire with 85 questions on a sample of 342 people, focusing on a comparison of attitudes towards the USSR, the USA, and NATO, and towards prominent politicians in the late 1980s. The results revealed a surprisingly high degree of awareness about alternative, unofficial, and thus banned culture and publications, and about certain suppressed individuals. The empirical data was sent secretly to Paris and there processed by the sociologist Zdeněk Strmiska.

Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 5: 673–679

V období normalizace, tedy v dvacetiletí zhruba od roku 1969–1989, sociologie v Československu sice živořila, ale existovala. Mnohé výzkumy dělané v té době o tématech, která nebyla politicky příliš relevantní, jako byla například témata rodiny, postavení žen, starých lidí, měla vysokou odbornou úroveň a dobrou vypovídací hodnotu. Mladší generace, které se vracely k těmto výzkumným zprávám zpracovaným například ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí či na ministerstvu zdravotnictví, se nesměly nechat odradit ideologickými úvody, citacemi sovětských autorů, citacemi klasiků marxismu-leninismu a musejí toto chápat jako dobový „folklor“, který byl nutný, aby se vůbec něco mohlo zkoumat. Pracovala jsem v té době v nemocnici, ve zdravotnictví a až na výjimky (například zdravotní stav branců, sebevraždy, zdravotní stav obyvatelstva Severočeské a Severomoravské uhelné pánve,

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: PhDr. Jiřina Šiklová, CSc., Filozofická fakulta UK, katedra sociální práce, U Kříže 8, 158 00, Praha 5 – Jinonice, e-mail: jirina.siklova@ecn.cz.

novorozenecká úmrtnost nebo porodní váha) nebylo nutné falšovat výsledky. V takovýchto případech byla prostě data o určité oblasti vypuštěna ze zdravotnické statistiky, nebo se pro Světovou zdravotnickou organizaci (WHO) udávala data za ČSR, tedy za Českou socialistickou republiku, místo za ČSSR. Komplikovanější to bylo při výzkumu postojů obyvatelstva, trávení volného času nebo jiných témat, která by mohla nepřímou sdělovat i politické názory. V takovém případě bylo nutné zadání úkolu od politicky přijatelné organizace, třeba od Svazu mládeže, Pionýrské organizace, Svazu českých žen, ROH nebo některé brigády socialistické práce. Při zasvěceném čtení těchto výzkumných zpráv a po odhlédnutí od ideologií podmíněné a posledního usnesení ÚV KSČ odpovídající frazeologie je možné vyčíst z údajů hodně o té které fázi vývoje reálného socialismu. Toto také někteří autoři udělali [Wagnerová 1974; Bútorová 1996; Šiklová 1998]. Mnohem obtížněji se získávají údaje o politických postojích či veřejném mínění v té době. K těmto otázkám mělo tehdejší decizní centrum, tj. politické byro ÚV KSČ a aparát této strany, ambivalentní vztah. Na jedné straně socialistické státy, dle své hlášené ideologie, uskutečňovaly opatření, která byla determinována zákonitostmi vývoje společnosti, která „musela“ dospět přes období diktatury proletariátu a socialistický řád až k beztřídní společnosti, ve které stát odumře ke komunismu. Proto teoreticky nepotřebovaly znát názory občanů. Současně však toto komunistické decizní centrum samo sebe prohlašovalo za vládu lidu, a proto by mělo znát postoje občanů vůči politickému systému. Vědělo také, že pro každou vládu je výhodné znát postoje a názory občanů, aby je mohla snadněji ovlivňovat. Paralelně s tímto očekáváním ale zde byla i obava decizního centra, že bude-li veřejné mínění lidu v rozporu s opatřeními, mohlo by těchto poznatků o veřejném mínění, tedy o „vůli lidu“, být použito i proti jemu samému. Výsledkem tohoto rozporu byl požadavek, aby zjištěné výsledky o veřejném mínění především znali jen „oni sami“, aby výsledky mohli předem zkontrolovat, případně upravit tak, aby odpovídaly linii KSČ a nemohly „nahrát“ třídnímu nepříteli. Proto oba Ústavy pro výzkum veřejného mínění (nadále ÚVVM) – federální i ústav republiky Slovenské – spadaly pod přímé řízení odboru propagandy a agitace při ÚV KSČ. Přestože tyto ústavy měly svoje vedoucí a všichni zaměstnanci byli tzv. nomenklaturní, tedy všichni museli být schváleni ÚV KSČ, skutečně rozhodoval o tom, co se bude nebo nebude publikovat a zkoumat (alespoň v letech osmdesátých), šéf odboru propagandy a agitace při ÚV KSČ Vasil Bejda [podrobněji v Ota-va 1987]. Tomuto Vasilu Bejdovi se také říkalo Menší Vasil, čímž měla být asociována podobnost s členem politbyra Vasilem Biřákem. Tento odbor za „normalizace“ schvaloval nejen zaměstnance všech oddělení pro výzkum veřejného mínění a prognostiku, ale povoloval i náměty šetření, které ÚVVM dělal pro jiná pracoviště. Případně povoloval, které údaje smějí být předány odborníkům, zadavatelům námětů výzkumů a samozřejmě, co z toho smí být zveřejněno. Proto každý zadaný výzkum byl zpracováván ve dvou podobách. První zpracování bylo ve formě tajné výzkumné zprávy, která byla vyhotovena jen v několika číslovaných exemplářích, které byly přidělovány ke studiu konkrétním členům politbyra. Tato verze zůstávala trvalým vlastnictvím ÚV KSČ. Tyto zprávy bylo možné číst pouze v budově Ústředního výboru, v místnosti k tomu určené, a mohli je číst pouze pracovníci, kteří k tomu mě-

li z hlediska své funkce oprávnění. Datum a dobu studia museli vyznačit v knize prezence. Objednavatelům výzkumů, pracovníkům ostatních ústavů, což byl například Ústav filozofie a sociologie při ČSAV, Ekonomický ústav, pracovníci ministerstev, krajské výbory KSČ, byly k dispozici pouze standardně zpracované druhé, tedy částečně redukováné výzkumné zprávy. Odbor propagace a agitace – tedy Vasil Bejda – schvaloval i žádosti dalších výzkumníků o možnosti čerpat informace z těchto výzkumů, a to i v případech, kdy se jednalo třeba o názory obyvatelstva na preventivní očkování dětí. Aby mohli zájemci z řad odborné veřejnosti vůbec tyto údaje studovat, případně aby jim je mohl zadavatel, např. někdo z ministerstva zdravotnictví, půjčit, museli si podat písemnou žádost na tento odbor při ÚV KSČ. Posuzovalo se, zda takováto zpráva odpovídá schváleným výzkumným úkolům pracoviště žadatele. Autor zde citovaného článku, Jiří Otava, což bylo jedno z krycích jmen autorky tohoto článku, tedy Jiřiny Šiklové (která používala skoro vždy pro publikování název některé z českých řek), se dostal k těmto informacím přes zadaný výzkum o postojích veřejnosti k lékařům první linie, tedy k praktickým či obvodním lékařům. Nedostal jen výsledky z výzkumů, ale bylo mu již notně našťavanými pracovníky Federálního statistického úřadu a ÚVVM vysvětleno, jaký je postup. Tyto skutečnosti si potom Jiří Otava ověřoval u „vyhozených“ bývalých členů ÚV KSČ, kteří mu zde uvedený postup potvrdili. K primárním datům z výzkumů veřejného mínění a postojů veřejnosti se tedy nedostali ani sociologové – členové KSČ, kteří prošli prověrkami na počátku období tzv. konsolidace, tedy po roce 1969.¹ Obdobný postup byl zachováván i při výzkumech, které byly projektovány a realizovány Ústavem pro výzkum společenského vědomí a ateismu v Brně a na Vysoké škole politické ÚV KSČ v Praze a v Bratislavě. Protože tyto ústavy neměly v druhé polovině let osmdesátých svoji tazatelskou síť, byly realizovány většinou ÚVVM, dle směrnic, které jsem uvedla výše. Takovéto zkoumání veřejného mínění bylo prováděno na reprezentativních výběrových souborech v rozsahu cca 2000 osob pro obě republiky. Ústav měl k dispozici proškolenou síť asi 900 tazatelů, pro které vydával interní bulletin, opětně nepřístupný odborné veřejnosti. Názvy výzkumů souvisejících s výzkumem veřejného mínění byly uvedeny v odborných publikacích v roce 1986 a 1987 (patrně i později, ale to neměla autorka možnost již sledovat, protože musela odejít ze zdravotnického pracoviště v roce 1988). Například byly realizovány výzkumy: Stav rozvoje vědomí tříd a hlavních sociálních skupin, Názory občanů na otázky války a míru, Názory občanů na vybrané problémy životní úrovně v ČSSR, na náboženství a vliv náboženství na morálku apod. Některé výsledky byly i publikovány v *Sociologickém časopise* ČSAV v rubrice „Z empirických výzkumů“. Stačí letmo se podívat na tyto texty a vidíme, že 80 % textu tvoří ideologická propaganda, zatímco empirická data jsou zastoupena jen nepatrně a většinou není uveden základní soubor a výběrový soubor. Například v *Sociologickém časopise* č. 1 z roku 1987 má text

¹ Na 4. stránce každého čísla oběžníku *Zpravodaj*, který ÚVVM vydával pro své tazatele, byla vytištěna tato poznámka: „Všechny tazatele upozorňujeme, že bulletin *Zpravodaj* není určen veřejnosti a tedy ani pro vaše přátele a známé, ale slouží jako interní materiál pro tazatele a naše spolupracovníky“ [*Zpravodaj* 1983].

o výzkumu postojů k válce a míru celkem 6 stran, pojednává o NATO, o мировém hnutí v socialistických státech, o socialistické armádě a její disciplíně, o třech základních tezích o míru a válce a nakonec – v rozsahu jedné stránky – jsou bez tabulek a bez čísel uvedeny „vybrané výsledky empirického výzkumu“, které začínají větou: „Empirické poznatky potvrdily pozitivní hodnocení zahraničně politické orientace SSSR v mínění lidí. Jednoznačně převažuje názor, že SSSR usiluje především o mír...“. Dále autoři článku v témž oddílu říkají: ve veřejném mínění převažuje „marxistické chápání příčin ozbrojených konfliktů naší doby ... Poměrně početná je také skupina lidí, kteří jsou vedle marxistických tezí ovlivněni i netřídními stanovisky“ [Herzmann, Hampl, Friesse 1987: 89–90]. Dokonalé pytydepe nebo new-speak! V textu těchto dvou stránek není uvedena ani jediná tabulka a jen minimum kvantitativních údajů jako: „(N)ázor, že ve světě existuje vojenskostrategická rovnováha, se v průběhu osmdesátých let stává častějším a v současné době jej zastává více než polovina československých občanů“ [ibid.: 90]. A úplně na závěr je napsáno: „Provedený výzkum potvrdil hypotézu, že ve veřejném mínění československé populace o otázkách míru a války dominují marxistické názory“ a při srovnání výsledků výzkumu veřejného mínění v ČSR a SSR „se projeví prakticky ve všech zkoumaných otázkách pozitivnější názory občanů na Slovensku“ [ibid.: 91]. Co je to pozitivní, se již neuvádí, ale asi to bude vyšší souhlas s proklamovanými tezemi ÚV KSČ [srov. Otava 1987: 326].

Někteří sociologové, kteří patřili k demokratické opozici, se pokoušeli iniciovat sociologické rozbory a dokonce i výzkumy veřejného mínění. V roce 1987 se objevuje samizdatový časopis *Sociologický obzor*, jehož každé číslo mělo rozsah zhruba 100 stran a který byl „vydáván“ jako samizdat, tedy anonymně. Dnes víme, že jeho autory – až na přeložené články – byli sociologové Miloslav Petrusek a Josef Alan a že většinu zde uveřejněných článků psali pod různými pseudonymy [Acta 1987]. V uvedeném samizdatovém časopise je řada vynikajících rozborů, ale nejsou tam, pochopitelně, výsledky empirických šetření z výzkumů veřejného mínění.

Určitým pokusem, jediným v tehdejších státech socialistického bloku, byl výzkum veřejného mínění, který byl proveden v roce 1986. Výsledky výzkumu byly zaslány přes Viléma Prečana, tehdejšího ředitele Dokumentačního střediska pro podporu československé nezávislé literatury na zámku Schwarzenberg v Scheinfeldu v Německu, do Paříže, kde výsledky z prvního třídění podrobně zpracoval sociolog v exilu Zdeněk Strmiska [Strmiska 1986a]. Podnět k tomuto výzkumu přišel z exilu, pravděpodobně od Pavla Tigrida, jehož čtvrtletník *Svědectví* také výsledky publikoval. Původní otázky byly ale skupinou kolem Jiřiny Šiklové poněkud pozměněny, namnožené dotazníky byly rozdány asi dvaceti neformálním spolupracovníkům, kteří tento dotazník rozdali ve svém okolí. Dotazníky kolovaly mezi lidmi asi 8 měsíců. Dotazník byl podnětem k diskusím v celých rodinách, ve skupinách přátel, dozvědělo se o něm a nepřímo se podílelo asi 1000 osob. Ale návratnost dotazníků, které museli zpět získat od přátel pouze ti, kteří dotazníky rozdávali, byla pouze 342. Dotazník měl celkem 85 otázek a byl připraven k přímému kódování. Zasílat takové množství papírů do exilu ke zpracování ilegální cestou bylo nemožné a ne-

bezpečné. Proto základní data – četnosti u otázek – byly zpracovány v ČSSR, konkrétně v závodě ČKD Polovodiče – Praha 4, Budějovická ulice, kde tehdy u počítače pracoval ing. Petr Šimečka. Aby nemusel mít na pracovišti celé dotazníky, vyplněné sloupce, znovu označené číslem otázek, jsem odstříhla a předala Petru Šimečkovi jen v této „nenápadné“ podobě. Četnosti z tohoto primárního třídění byly pak předány Zdeňku Strmiskovi, který zpracoval výsledky a pečlivě popsal metodu zpracování. Strmiska přitom autora tohoto výzkumu neznal, jak sám uvádí ve *Svědectví*. V úvodu k výzkumné zprávě mimo jiné píše: „Ve společnostech alespoň s minimální racionalitou nikoho zodpovědného ani nenapadne, aby se informace o postojích lidí k práci, jejich názorech o té které politické postavě nebo data o délce života podle povolání pokládaly za ‚státní tajemství‘. Naproti tomu monokratické systémy, které se snaží politickou a všechnu společenskou moc do nemožnosti centralizovat a monopolizovat, vyvlastňují občanskou společnost ze všech jejích práv a zbavují ji také práva podílet se na poznávání společnosti samostatně, bez poručnickování z vnějška“ [Strmiska 1986b: 265]. A dále, když prezentuje zpracované výsledky „nezávislých českých sociologů“, konstatuje, že sběr dat trval skoro rok a byl veden v extrémně obtížných podmínkách. Všichni respondenti věděli, o jakou akci běží a co riskují. Cituje také „zasílatele“ dotazníků Jiřího Otavu (tedy J. Šiklovou), který tehdy do průvodního dopisu napsal: „.....nebáli se (dotazník) rozmnožit, nebáli se s ním obracet na své známé... Až zase jednou někdo bude za čtyřicet let psát – podobně jako se píše s oblibou dnes o Protektorátu –, že v Čechách byl každý druhý uduvačem, tak snad realizace tohoto výzkumu přispěje k vyvrácení takového nároku. Všichni, kteří dělali tazatele, byli známi ve svém okolí, nebyli kryti pseudonymem ani anonymitou a přesto dosud nemají a neměli kvůli této akci žádné potíže“ [266]. Zdeněk Strmiska označuje výzkum za skromný, ale významný „v podmínkách, kdy v oficiálním sociologickém výzkumu a sociologických publikacích v Československu převažují buď traktáty o leninských principech a podobné ideologické spekulace, nebo studie o okrajových a pokud možno neškodných stránkách společenské skutečnosti“ [ibid.]. Také v úvodu obsáhle popisuje metodu zpracování dat, uvádí, že se jednalo o metodu nahodilého výběru, a pečlivě analyzuje vzorek a konstatuje, že dle pohlaví a věkových skupin zhruba odpovídá složení populace. Zkreslení je ale dáno poměrně nízkým zastoupením členů KSČ (jen 8,2 % dotázaných, zatímco odpovídající podíl by měl být 16 %) a nadměrným zastoupením osob se středoškolským a vysokoškolským vzděláním a občanů z velkých měst (83,9 % vzorku). Strmiska dále konstatuje, že poznávací hodnota výzkumu je „nemalá. I když zjištěná data nereprezentují vždy celou společnost, představují zpravidla její velmi významné konstitutivní součásti“ [269], a uvádí, kdo z jeho francouzských spolupracovníků, tedy z pracovníků *Centre des Recherches Interdisciplinaires sur les Transformations Sociales* (CRIT) v Paříži, se podílel na zpracování. Tazatelé, kteří rozdávali dotazníky, měli volit respondenty, kteří nepatří do tzv. disidentských skupin, a všichni byli vyzváni, aby vyplnili dotazník podle svého opravdového přesvědčení, což udělali, aniž se báli možného rizika. Všechny otázky, formulace i četnosti odpovědí jsou také uvedeny v citovaném čísle časopisu *Svědectví* a byly vydány jako samostatná publikace, která byla distribuována v opozičních hnutích v jiných socialistic-

kých státech. Celá dokumentace k tomuto výzkumu je uložena v současnosti v Československém dokumentačním středisku v Praze na Strahově, které od října roku 2003 spadá pod Národní muzeum a jehož vedoucím je Vilém Prečan, který jako jediný, vedle autorky této statě, byl do celého šetření a postupu od počátku zasvěcen. Otázky šetření byly zaměřeny na postoje ke KSČ, na znalost skupin demokratické opozice a názory na ně, na nezávislé kulturní skupiny, na znalost osobností, které v té době představovaly opozici proti stávajícímu režimu v SSSR nebo u nás (dotazy na Andreje Sacharova, Milovana Djilase, ale třeba i Pavla Tigrida či Jiřího Pelikána), a na znalost aktivit a kontakty s představiteli Charty 77, VONS, církevních skupin apod. Další otázkou bylo, které neoficiální tiskoviny, „samizdaty“, knihy či časopisy tištěné v zahraničí nebo rozepisované na psacím stroji čtou a mají možnost získat ke čtení (např. Infoch, Edice Petlice, Sixty Eight Publishers). Zjišťovala se také určitá kontinuita znalostí o osobnostech, o kterých se již celá desetiletí nesmělo mluvit, jako např. o Prokopu Drtinovi, Ferdinandu Peroutkovi, Jiřím Kolářovi, Milanu Hodžovi a dalších. Jiné otázky zjišťovaly, které zahraniční stanice respondenti poslouchají (BBC, Svobodná Evropa, Hlas Ameriky, Vídeň) a jak často, které pořady znají a kdy je nejvíce sledují. Další otázky byly zaměřeny na souhlas či nesouhlas s různými výroky (USA jsou imperialistická a výbojná velmoc usilující o válku; Sovětský svaz je imperialistická a výbojná velmoc usilující o válku, USA ohrožují mír více než SSSR; Západní Němci jsou dosud nepřátelé Čechů a Slováků; mínění občanů například o odsunu německého obyvatelstva z pohraničí a další). Zjišťována byla také účast – alespoň občasná – na neoficiálních přednáškách v bytech, neoficiálních náboženských shromážděních, skautském a woodrafterském hnutí či alespoň znalosti o existenci těchto aktivit.

Z celého souboru se na nezávislém sdružování podílelo jen 28,4 % osob. Další kategorii, kterou sledoval dotazník a kterou Zdeněk Strmiska podrobně zpracoval, pak souhrnně nazval ideové a politické sebeztožnění. Nejčastější identifikace byla s demokracií, dále „jsem socialista, ale ne marxista.“

Není možné a ani účelné zde sdělovat a znovu publikovat výsledky, které si zájemci o sociologické výzkumy v době normalizace mohou najít ve výše uvedeném archivu a v knihovnách, kde je k dispozici časopis *Svědectví*, např. v knihovně Libri Prohibiti, vedené Jiřím Gruntorádem, která je plně katalogizována a k dispozici odborné veřejnosti a studentům. A tak se zmíním pouze o části, kterou Zdeněk Strmiska zařadil do kapitoly 8, ve které rozebírá otázky vztahující se k myšlence vytvoření „Spojených států středoevropských“. Otázka č. 76, položená v tomto výzkumu, zněla: „USA i SSSR jsou stejné imperialistické státy, je třeba vytvořit na obranu proti nim Spojené státy středoevropské.“ S touto formulací souhlasilo zhruba 31 % odpovídajících, částečný nesouhlas projevilo 36,2 % a nesouhlas 28,3 %. Strmiska upozorňuje, že v otázce jsou spojeny názory o imperialistickém charakteru USA a SSSR s myšlenkou „Spojených států středoevropských“ a spojení obou složek pochopitelně ovlivňuje reakce na každou z nich. Otázka tedy byla nevhodně formulována. V obsáhlém metodologickém rozboru Strmiska uvádí, že „(v) podstatě bychom ... mohli interpretovat souhlasné odpovědi s uvedenou tezí jako příznivé novému, sil-

nému politickému útvaru ve střední Evropě a její nezávislosti na velmocech“ [Strmiska 1986b: 304]. Neméně zajímavé a zase již aktuální jsou postoje k západoevropským mírovým hnutím a názor, kolik asi hlasů by získala KSČ, kdyby v Československu byly možné svobodné volby. Dle rozboru Zdeňka Strmisky dotazovaní v průměru přiznávají KSČ šanci obdržet ve svobodných volbách 13,9 % hlasů.

V uvádění výsledků nebudu pokračovat. Chtěla jsem pouze upozornit na tento výzkum veřejného mínění, na kterém jsem se podílela jako organizátorka a odesílatelka do zahraničí. Tak jako si v poslední fázi normalizace uvědomovali literární vědci, že do české a slovenské literatury patří i literatura vznikající v exilu a v opozici (publikovaná v samizdatech), tak je dobré vzít na vědomí, že i na sociologických výzkumech se podíleli lidé v opozici v ČSSR ve spolupráci se sociology v exilu. I tato šetření patří do historie sociologie v období normalizace.

JIŘINA ŠIKLOVÁ vystudovala historii a filozofii na FF UK, kde v roce 1966 obhájila titul kandidátky věd v sociologii. V letech 1965–1970 se zúčastnila řady výzkumů mládeže, koncem roku 1968 se aktivně účastnila studentské stávky proti politickým změnám. Po Dubčkově sesazení se vzdala členství v KSČ a zakrátko byla propuštěna z fakulty. Za normalizace pracovala mimo jiné jako uklízečka v univerzitní knihovně a coby dokumentátorka v Thomayerově nemocnici. Ve spolupráci s jinými odborníky a později samostatně publikovala velký počet vědeckých a hlavně vědecko-populárních pojednání z oblasti gerontologie, sociální péče, z oblasti rodinných vztahů atd. V roce 1990 se stala vedoucí subkatedry sociální práce FF UK, na stejnojmenné katedře přednáší dodnes.

Literatura

- Acta 1987 2 (2). Scheinfeld: CSDS.
- Bútorová, Z. (ed.) 1996. *She and he in Slovakia – Gender Issues in public opinion*. Bratislava: Focus.
- Herzmann, J., S. Hampl, L. Friesse 1987. „Veřejné mínění o otázkách války a míru.“ *Sociologický časopis* 23 (1): 86–91.
- Otava, J. 1987. „Výzkum veřejného mínění v ČSSR.“ *Svědectví XXI* (82): 323–329.
- Strmiska, Z. (ed.) 1986a. „Tak já vám řeknu, co si opravdu myslím ...“ *Svědectví XX* (78): 258–264.
- Strmiska, Z. 1986b. „Výsledky nezávislého průzkumu současného smýšlení v Československu.“ *Svědectví XX* (78): 265–334.
- Šiklová, J. 1998. „Gesellschaftspolitische Stellung der Frauen in der Zeit des ‚realen Sozialismus‘“. Pp. 24–32 in von Trutschler, E. (ed.), *Frauen im vereinten Europa*. Erfurt: Universität Erfurt.
- Wagnerová, A. 1974. *Die Frau im Sozialismus – Beispiel CSSR (Standpunkt)*. Hamburg: Hoffmann und Campe.
- Zpravodaj. Interní bulletin pro tazatele ÚVVM. 1983. Praha: ÚVVM.

FILOSOFICKÝ ČASOPIS

Z obsahu čísla 5/2004:

J. Pechar	Hegel a Kant v novější francouzské filosofii
M. Picha	Squeezing Searle
T. Lajkep	Filosofické souvislosti eugeniky

OHLÉDNUTÍ ZA 20. STOLETÍM

D. Kamhal	G. E. Moore a analýza jazyka
G. E. Moore	Důkaz vonkajšieho sveta

MORÁLNÍ A POLITICKÁ FILOSOFIE DNES

H.-H. Kögler	Utváření kosmopolitní veřejnosti: hermeneutické schopnosti a univerzální hodnoty
--------------	--

FILOSOFIE VE ŠKOLNÍCH LAVICÍCH

O. A. Funda	Hermeneutika v náboženství jako drama zpřítomnění
-------------	---

DISKUSE, POLEMIKA

J. Šmajš	K ontickému původu a roli sociokulturní informace
M. Valach	Demokracie jako filosofický problém

RECENZE

J. Bystrický	Mircea Eliade: Metalurgická verze alchymie
W. Slomski	Rudolf Dupkala: Prešovská škola

Filosofický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax 222 221 752,
e-mail: filcasop@site.cas.cz
<http://www.flu.cas.cz/filcasop/index.htm>

Cena jednotlivého čísla 44 Kč, celoroční předplatné 220 Kč